

P r a t a r m ė

Gudija yra įdomi ir Lietuvai svarbi šalis. Savo kaip istoriko karjerą pradėjau tyrinėdamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Vakarų Europos kraštų, ypač Italijos ir Prancūzijos, istorinius saitus. Vėliau juos praplėčiau: domėjausi Šveicarija ir Austrija. Tik iš tos tolimos perspektyvos pastebėjau, kad gerokai įdomesni dalykai dedasi čia šalia, trikampyje, kurį sudaro Lietuva, Lenkija ir Gudija. Žavėjo ne tik įvairi abipusio bendravimo patirtis ir palikimas, bet ir skirtingos, dažnai viena kitai prieštaraujantys, net konfliktinės praeities interpretacijos.

Kartu su kolegomis iš Lietuvos ir Lenkijos, prie kurių kiek vėliau prisidėjo gandai ir ukrainiečiai, 2009 metais įkūrėme LDK institutą. Šios institucijos tikslu tapo bendros istorijos tyrimai ir propagavimas. Nuo to laiko įvykdėme dešimtis su Gudija susijusių projektų, tarp kurių buvo trumpalaikės mokyklos, edukacinės kelionės, akademinės stažuotės, kursai, tyrimai, vertimai, knygų leidimai ir konferencijos. Vienas didžiausių projektų – Trečiojo Lietuvos Statuto, tapusio svarbiausiu bendru lietuvių ir gudų intelektualiniu laimėjimu, vertimas į lietuvių kalbą. 2017 metais pradėjo veikti *Gudija.lt* – pirmoji ir vienintelė lietuviška Gudijos istorijai ir aktualijoms skirta interneto svetainė. Nuo 2011 metų kasmet prisidėjome prie Tarptautinių Gudijos tyrinėtojų kongresų rengimo, per kuriuos į Lietuvą suvažiuodavo nemažai Gudijos intelektualinio elito. Paašškėjo, kad lietuvių ir gudų istorikų bendravimas nėra toks intensyvus ir įvairus, kaip

norėtuši. Galų gale neturime nei vienos savo kaimynų istorijos. Taip gimė idėja tokią knygą parašyti.

Pirmoji lietuviška Gudijos istorija būtų buvusi kitokia, jei ne kolegų pagalba. Pirmiausiai esu dėkingas Leonidui Donskiui už draugišką ir nuoširdų paskatinimą, išreikštą 2016 metų rugsėjo mėnesį, taip pat Giedrei Gudeikienei ir jos kolegoms už paramą bei palaikymą. Už konsultacijas ir kritines pastabas esu ypač dėkingas politikos studijų instituto „Politinė sfera“ (Minkas–Vilnius) direktoriui Andrejui Kazakievičiui ir Vytauto Didžiojo universiteto bei LDK instituto mokslininkui Tomaszui Błaszczakui. Taip pat dėkoju visiems, vienaip ar kitaip prisidėjusiems prie teksto tobulinimo: Antanui Kulakauskui, Aliesiui Smaliančukui, Rimančiai Jaugaitei, Nastassijai Jaūmien ir Ričardui Jaramičiui.

Autorius

I v a d a s

Kodėl iki šiol neparašėme Gudijos istorijos?

Šiandieną jokioje Lietuvos bibliotekoje nerasite knygos pavadinimu *Gudijos istorija* arba *Baltarusijos istorija*. Joks Lietuvos istorikas nėra publikavęs išsamios Gudijos istorijos sintezės. Nėra net vertimų iš gudų, rusų, lenkų ar anglų kalbų. Taip jau nutiko, nors nuo XIII amžiaus dabartinių lietuvių ir gudų protėviai gyveno bendroje valstybėje – Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Kartu jie sudarė absoliučią gyvenotojų daugumą ir lėmė tiek politinius, tiek kultūrinius krašto pakilimus ir nuosmukius. XVIII amžiaus pabaigoje žlugus Abiejų Tautų Respublikai, lietuviai ir gudai daug laiko iki 1990–1991 metų gyveno caro arba sovietų valdomoje vientsoje erdvėje, neskiriami jokių politinių sienų. Pirmą kartą istorijoje šios tautos viena nuo kitos atsiskyrė tarpukariu (tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų), antrą – tik po 1990 metų. Nė viena kita kaimyninė tauta – nei latviai, nei lenkai, nei rusai – neturėjo tokios ilgos bendros istorijos su lietuviais.

Kodėl iki šiol nėra lietuviškai parašytos Gudijos istorijos? Viena priežasčių galėtų būti ta, jog atsiradus profesionaliai modernios Lietuvos istoriografijai (XX a. trečiasis–ketvirtasis dešimtmečiai) Gudijos, kaip suverenos valstybės, Europos politiniame žemėlapyje nebuvo. Tuo metu Baltarusija buvo Rusijos dominuojamos Sovietų Sąjungos narė. Komunistinė ideologija nebuvo linkusi propaguoti nacionalinių istorijų, tai ir galėjo lemti lietuvių istorikų sprendimą neprašyti kaimynės praeities. Gudija, kaip suvereni ir nepriklausoma valstybė, susikūrė tik po 1991 metų ir hipotetiškai

galima būtų teigti, kad Lietuvos istorikai tiesiog nespėjo parašyti jos istorijos, nes praėjo per mažai laiko. Kita vertus, neįtikinamai skamba, kad 30 metų yra per mažai tokiam darbui. Sunku būtų įtikinti, kad Lietuvos istorikai nežino Gudijos praeities – juk beveik visi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ar XIX–XX amžių Lietuvos istorijos tyrinėtojai vienaip ar kitaip susiduria su Gudija, beveik visi laisvai skaito slavų kalbomis.

Dar vienas dalykas, kodėl lietuviai iki šiol neparasė Gudijos istorijos, galėtų būti per pastaruosius tris dešimtmečius pačių gudų išgyventi pokyčiai: nuolat keitėsi jų pačių pasakojimas apie savo praeitį. Sovietų laikais persmelkti komunistinės ideologijos ir pasakojimų apie darbo žmonių kovas, XX amžiaus devintojo ir dešimtojo dešimtmečių sandūroje gudai staiga pasuko radikaliai tautinio pasakojimo link – ėmė tvirtinti, jog Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvusi gudų arba bent jau gudų ir lietuvių valstybė. Susikūrusi nepriklausoma Gudija savo herbu pasirinko Vytį ir baltos–raudonos–baltos spalvų vėliavą. Atrodė, kad tokio į LDK orientuoto kelio jau niekas nepakeis. Tačiau 1994–1995 metais iškilus Aliaksandrui Lukašenkai pasakojimas buvo visiškai pakeistas. Atsisakyta pretenzijų į Didžiąją Kunigaikštystę, grįžta prie sovietų laikais įtvirtintos nuomonės, kad valstybės istorija prasidėjo nuo 1917 metų vadinamosios spalio revoliucijos, gražinti sovietinis herbas ir vėliava. Vis dėlto nuo maždaug 2005 metų grįžta gudiškos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės prigimties idėjos, atstatinėjami Radvilų, Sapiegų ir kitų didikų rūmai, perbraižomi istoriniai žemėlapiai, statomi paminklai LDK laikų didvyriams, perrašomi mokyklų vadovėliai ir kita.

Galima drąsiai teigti, kad šiandieninis tautinis gudų naratyvas yra daug prieštaringesnis ir kur kas menkiau artiku-

liuotas nei lietuvių, dar „nenuisistovėjęs“ ir todėl labai problemiška tiksliai formuluoti svarbiausius jo teiginius. Galbūt tai Lietuvos istorikus ir glumina labiausiai – kurį pasakojimą apie Gudiją palaikyti? Galima išskirti du svarbesniuosius.

Pirmasis, prosovietinis, remiasi nuostata, jog lietuviai ir lenkai buvo gudų engėjai, o rusai – gelbėtojai. Vienas pirmųjų pačių įtakingiausių tokio požiūrio kūrėjų buvo sovietinis istorikas Vladimiras Pašuta. Šiame pasakojime Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė yra lenkų ir lietuvių kraštas, kuriame gudai buvo tik baudžiauninkai, atsisakoma pretenzijų į senąją Lietuvą. Tik sovietų dėka pavykę įkurti Gudijos valstybę – Baltarusijos Sovietų Socialistinę Respubliką, nuo tada ir prasidedanti visavertė istorija, kuri savotišką kulminaciją pasiekusi didvyriškoje kovoje su vokiečiais Antrojo pasaulinio karo metais. Pasirinkus šį pasakojimą iš tikrųjų reikštų, jog atsisakoma puoselėti bendrą lietuvių ir gudų praeitį, taip pat galimą glaudesnę ateitį, be to, jis stumia gudus nuo prvakarietiškosios Europos erdvės į prorusiškąją.

Akivaizdu, kad prosovietinis pasakojimas visiškai neatitinka laisvės ir demokratijos principų, yra promaskvietiškas ir antilietuviškas (nors ir nereiškia pretenzijų į LDK palikimą). Neigiamas gudų indėlis į bendrą su lietuviais valstybę ir apskritai lietuvių ir gudų glaudžios praeities sąsajos. Gudai suartinami su rusais, stengiamasi juos paskandinti didžiojo brolio šešėlyje, kartu atitolinami nuo lietuvių. Nors Lukašenka bandė šį pasakojimą reanimuoti, tačiau dabar jis yra pralaiminčiojo ir pasitraukiančiojo būsenos, todėl jį gairinti atrodo anachronistiška, o rezultatai vargiai prigis.

Antrasis pasakojimas – tautinis. Jo pradžia siejama su Polocko kunigaikštyste (IX–XIII a.), kuri laikoma pirmąja gudų valstybe. Polocko ir kitų gudų žemių jungimasis su Lietuva, vykęs XIII–XIV amžiais, žymi naujos gudų (ar-

ba gudų ir lietuvių) valstybės – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atsiradimą. Toks pasakojimas pradėjo formuotis XIX amžiuje, o pirmoji bręstančiai gudų tautai sukurta tokio pobūdžio klasikinė istorijos knyga, parašyta gudų kalba, yra Vaclavo Lastoŭskio *Trumpa Gudijos istorija*. Sovietiniais laikais išgyvenusi nuosmukį tokia praeities interpretacija atgimė devintajame – dešimtajame dešimtmečiuose Mikolos Jermalovičiaus darbuose. Nors šis autorius nėra laikomas profesionaliu istoriku net jo sekėjų, tačiau jo idėjos, pakoreguotos profesionalių tyrinėtojų, yra svarbi dabartinio gudų tautinio naratyvo sudedamoji dalis.

Šis antrasis pasakojimas paskutinį dešimtmetį skverbiasi į Gudijos viešąją erdvę, mokyklų vadovėlius ir keičia visuomenės istorines įžvalgas. Viena vertus, jis orientuoja Gudiją į Vakarų, nes Lietuva ir Lenkija tampa istorinėmis sąjungininkėmis, o Rusija (Maskva) – istoriniu priešu. Kita vertus, kelia didelį lietuvių susierzinimą, nes Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė tampa ne vien lietuvių valstybe, o jos palikimu tenka dalytis su gudais.

Dar grėsmingiau yra tai, jog iš pirmo žvilgsnio ši tautinė gudų istorija panaši į XIX amžiaus antroje pusėje Rusijoje prasidėjusį vakarų rusizmo fenomeną. Jo pradžia – dar XVIII amžius: tada suformuluotos pagrindinės idėjos, kuriomis Rusija reiškė pretenzijas į LDK žemes. Senojoje Lietuvos valstybėje tautiškai ir religiai vyravę su rusais tapatinti gudai ir ukrainiečiai, o jų priešai buvę katalikai lietuviai ir lenkai. Kultūrinė ir savimonės prasme slaviskai kalbantys stačiatikiai buvę tokie patys ir Maskvoje, ir LDK, todėl tai buvusi vientisa erdvė, kurios vakarinę dalį (istorinę Lietuvą) XVIII amžiaus pabaigoje belikę prijungti prie Maskvos. Dar dabar, XX–XXI amžiaus sandūroje, neretai tokių minčių pasitaiko Lietuvai priešiškoje didžiojo kaimyno propagandoje.

Gudų tautinis naratyvas susiformavo vėliau nei vakarų rusizmas, todėl pastarasis jį stipriai veikė. Kai kurie vakarų rusizmo teiginiai buvo perimti: atmesta lenkų įtaka, susitelkta į valstiečių problemas, apibrėžtos gudų tautos ribos, o LDK traktuojama kaip gudų valstybė. Natūralu, kad tai gąsdina lietuvius, tačiau labai klaidinga būtų teigti, kad gudų tautinis pasakojimas yra vakarų rusizmo tąsa. Pastarojo pagrindinis tikslas – pateisinti agresiją į Vakarus, o gudų – konsoliduoti tautą. Pirmuoju atveju yra išorėn nukreipta agresija, antruoju – vidun orientuotas, tautą rišantis naratyvas. Maža to, šiame antrajame pasakojime labai aiškiai atskiriami rusai (maskvėnai) nuo gudų. Politine, dažnai ir religine prasme vieni su kitais aštriai supriešinami. Apibendrinant vienu sakiniu: gudai, kartu su sąjungininkais lietuviais ir lenkais, kaunasi su maskvėnais Oršos mūšyje (1514) ir kovoja dėl savo religinės nepriklausomybės, per XVI–XVIII amžius atsiverčia į katalikybę, tampa unitais ar protestantais. Gudų tautinis naratyvas gudus vaizduoja kaip savo valstybės kūrėjus ir gynėjus, o ne gelbėtojų rusų laukiančius lenkų ir lietuvių pavergtus valstiečius, pabrėžia gudų kalbos svarbą ir kovą prieš rusinimą, atsižvelgia į gudų daugiakonfesionalumą ir neigia Maskvos, kaip stačiatikių centro, viršenybę, kalba apie savo valstybę, o ne Rusijos imperijos dalį ir taip atsiriboja nuo vakarų rusizmo bei kitų Rusijos teorijų, kurių tikslas pagrįsti ekspansiją į Vakarus.

Nepaisant aukščiau išdėstytų argumentų, tokia gudų tautiniam naratyvui palankia nuotaika parašyta ir lietuviškai išleista Gudijos istorija būtų ignoruojama arba sulauktų milžiniškos kritikos. Taip įvyktų dėl specifinio istorijos vaidmens dabartinėje visuomenėje. Šiuolaikiniai mąstytojai yra pastebėję, kad pastaraisiais dešimtmečiais domėjimasis istorija ir jautrumas pasakojimams apie praeitį yra ypač padidėjęs ir

atrodo, kad tik stiprės. Tai rodo gausus muziejų lankymas, pastatų restauravimo ir rekonstravimo vėjus, domėjimasis istorine literatūra (ypač grožine), kultūros ir net politikos orientavimasis į praeitį. Kita vertus, praeities pažinimas, apsiskaitymas, kritinis mąstymas ir supratimas, jog vienu metu gali gyvuoti keli vienas kitam prieštaraujantys pasakojimai, ne tik kad nesivysto, bet netgi matyti degradavimo požymių. Tokios tendencijos pastebimos visame Vakarų pasaulyje, o Lietuvoje ir apskritai Vidurio Rytų Europoje reiškiasi ypač sodriai. Todėl kitoks pasakojimas apie praeitį, apie kurią „visa tiesa“ žinoma nuo mokyklos suolo, gali sukelti šoką, pavyzdžiui, kad Mindaugas su Vytautu Didžiuoju gali būti ir Gudijos praeities dalis, o Vytis – teisėtas jų simbolis. Tokias mintis iš tikrųjų patvirtina pastaraisiais metais Lietuvoje ypač išpopuliarėję kolektyvinės atminties, istorinės sąmonės, tautinių naratyvų tyrimai, kurių nemaža dalis gvildena lietuvių, gudų ir lenkų pasakojimų priešpriešas.

Šalia prosovietinio ir tautinio gudų naratyvo gali atsirasti trečiasis, visai naujai sukonstruotas. Jo tikslas, pavyzdžiui, galėtų būti sutaikyti lietuvių ir gudų pasakojimus, tam tikras kompromisas. Apie 1992 metus buvome labai arti tokio kompromiso. Tuomet vyko įvairūs lietuvių ir gudų istorikų susitikimai ir diskusijos. Per vieną jų, galima sakyti, buvo susitarta Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę vadinti lietuvių ir gudų arba, atitinkamai, gudų ir lietuvių valstybe. Deja (ar laimei?), lietuvių pusė labai greitai įsipareigojimus pamiršo (jei tai iš viso galima vadinti įsipareigojimais) ir viskas grįžo į tradicines vėžes. Tikriausiai taip atsitiko dėl to, kad Lukašenkai atėjus į valdžią buvo perrašyta istorija, kurioje „savajai LDK“ neliko vietos. To išdava – tautinė gudų linija susilpnėjo, o konservatyvi lietuvių pozicija sustiprėjo. Beje, kompromisinių interpretacijų paieškos ne lietuvių ir gudų

išradimas. XX amžiaus antroje pusėje savo pasakojimus derino Prancūzija ir Vokietija, kiek vėliau Lenkija ir Vokietija. Vis dėlto tokie dirbtiniai abiem pusėms tinkami pasakojimai yra kritikuojami kaip nenatūralūs, be to, pritaikomi tik siauriems klausimams (pavyzdžiui, visuotinis Holokausto pasmerkimas). Pastebėta, kad jie negali būti ir nebūna tobuli, todėl skatina kurti kitus panašius pasakojimus ir tai lemia jų infliaciją, griūtį. Taigi problemų nesprenžia, tik sukuria naujas. Iškilus lenkų istoriko Jerzy Kłoczowskio iniciatyvos parašyti „neutralias“ Vidurio Rytų Europos istorijas, kurios būtų priimtinos visoms čia gyvenusioms tautoms, tikslo nepasiekė. Nors išėjo tomų knygos, tačiau norimo efekto nepasiekta – paprasčiausiai jie nebuvo pakankamai plačiai skaitomi, labai sunkiai skverbėsi į mokymo įstaigas, ypač už Lenkijos ribų. Jacques’as Le Goffas, kalbėdamas apie XX amžiaus antrosios pusės bandymus parašyti universalią istoriją, pastebėjo, kad visi jie buvo nesėkmingi. Be to, iškėlė mintį, kad galbūt nėra teisingas kelias paversti ją švelnia, saldžia ir visiems tinkama istorija. „Kaip atrodys tikra visuotinė istorija, niekas nežino. Tikriausiai netgi bus kažkas visiškai kita nei tai, ką vadiname istorija.“ Nors šis prancūzų mokslininkas kalbėjo apie visuotinę istoriją, tačiau tos pačios problemos, neabejotinai, atsispindi ir žemesnio lygmens – regiono ir kaimyninių kraštų – istorijose.

Gudijos istorijos metodas: lyginti ir suprasti

Turėdami galvoje glaudų Lietuvos ir Gudijos ryšį nuo XIII amžiaus ir persipynusią bendrą istoriją, klausiame: ar įmanoma prasmingai ir paveikiai papasakoti Gudijos istoriją nepatiriant konflikto nei su gudų, nei su lietuvių dabar

esamais tautiniais pasakojimais? Jei rinktumėmės postsovietinį pasakojimą, jis lyg ir „nesipyktų“ su lietuviškuoju, bet konfliktuotų su besibaigiančiu formuotis tautiniu gudų pasakojimu, jei rinktumėmės pastarąjį, jis konfliktuotų su lietuviškuoju, o jei pasirinktume kokį nors trečią kelią, jis neišvengiamai prieštarautų ir lietuvių, ir gudų naratyvams. Galima būtų bandyti kurti visai naujo tipo pasakojimą, kaip iš dalies Normanas Daviesas padarė su Lenkijos istorija, tačiau Lietuva ir Gudija nelygintinos su Lenkija, kurios požiūris į istoriją gerokai kitoks. Abi tautos, lietuviai ir gudai, savaip atrenka ir rūšiuoja istorijos faktus, kreipia pasakojimą ta linkme, kuri joms atrodo teisingiausia. Be to, abiem atvejais istorija yra labai svarbus tautinio identiteto dėmuo, kurio bet kokios modifikacijos suvirpina visą naciją, ką puikiai aprašė Egidijus Aleksandravičius.

Jei papasakoti Gudijos istorijos be konflikto neįmanoma, lieka vienintelis kelias – bandyti suprasti šiuo metu esamą gudų istorijos pasakojimą. Daugiau nei prieš pusšimtį metų turbūt garsiausias XX amžiaus Vakarų istorikas Marcas Blochas tvirtino, kad būtent supratimas, o ne žinojimas, ne įvykių ar pasakojimų sąvadas yra svarbiausias žmogaus intelekto siekinys. Norint suprasti, kad istorija nėra duota, o sukonstruota, ir suprasti, kaip ji sukurta, reiškia ją pažinti. Vienas efektyviausių būdų suprasti yra palyginimas, todėl tyrimo objektu pasirinkti šio meto lietuvių ir gudų tautiniai naratyvai.

Tautiniai istorijos pasakojimai iš tikrųjų yra ideologinės mitologizuotos istorijos versijos, o ne moksliniai, griežtąja to žodžio prasme, vienokią ar kitokią istorizmo principo sampratą atitinkantys istorijos variantai. Taip suprantamų istorinių naratyvų turinys nėra užrašytas nė vienoje knygoje. Jis atsiskleidžia per mokyklų vadovėlius, per autoritetin-

gų istorikų tekstus ir per visuomenėje vyraujančias praeities „tiesas“. Kaip tik todėl kiekvienas pasakojimas, kaip atrodo vienos ar kitos tautos istorija, visuomet išliks subjektyvi autorius interpretacija. Tai tampa didele šios *Gudijos istorijos* problema, tačiau kitas kelias suprasti šiuo metu Gudijos visuomenėje vyraujančią istorijos pasakojimą vargu ar yra. Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad nors didelė dalis gudų istorijos naratyvo teiginių yra ne taip griežtai ir tiksliai formuluojami kaip lietuvių, tai netrukdo bent apytiksliai įvardyti pagrindinių jo nuostatų, kurios suteiktų medžiagos analizei ir bandymui suprasti.

Gudų pasakojimą pasirinkau lyginti su lietuvių, o ne rusų ar lenkų, nes suprasti yra paprasčiau, kai menčiau žinomas fenomenas, interpretacijų visuma ar faktai yra gretinami su geriau žinomais. Taigi, norint suprasti gudų tautinį pasakojimą, reikia jį lyginti su lietuvių, kuris lietuvių skaitytoją lydi nuo pradinės mokyklos. Be to, tai, kad daug šimtmečių turėjome bendrą praeitį, kuri dabar interpretuojama skirtingai, lyginimą daro dar prasmingesnį. Dar prieš Antrąjį pasaulinį karą buvo suprasta, kad „tik lyginamasis metodas gali sumažinti rasinius, politinius ir tautinius istorikų prietarus“ ir kad „lyginamasis metodas suteikia galimybę istoriją pamatyti tikroje šviesoje“. Nors aukščiau paminėtas Marcas Blochas, nenorėjo lyginamojo metodo sieti su skirtingų tautų „sutikymu“, tačiau tikėjosi, kad tai padės „žmonių su sutrikusia klausa“ dialogą transformuoti į girdinčiųjų dialogą. Šiuolaikiniai istorikai pabrėžia istorinių pasakojimų ir historiografijų lyginimo svarbą: tik priešpriešinant skirtingų tautų istorijas galima jas geriau pažinti, ir netgi teigia, kad šiais laikais tautų istorijų tyrimai neįmanomi be lyginamojo metodo.

Ši Gudijos istorija neturi tikslo papasakoti, „kaip iš tikrųjų buvo“, nesiekia būti teisingiausias ir objektyviausias

pasakojimas. Lietuviai, gudai, lenkai, rusai, taip pat ir kitų tautų istorikai yra parašę begales knygų ir straipsnių vienu ar kitu Gudijos istorijos klausimu, kuriuose mokslškai rekonstruojama praeitis. Interpretacijų ir nuomonių yra labai daug, todėl verta skirti ypatingą dėmesį būtent jų, o ne pačios praeities analizei. Tiesa, istoriografijos tyrimų per pastaruosius kelis dešimtmečius irgi parašyta neaprėpiama daugybė. Šio tyrimo išskirtinumas yra tas, kad nesiekama įrodyti vieno (lietuvių) ar kito (gudų) pasakojimo teisingumo ar tikslumo. Laikomasi nuomonės, kad Tiesos požiūriu jie abu lygiaverčiai, tik atstovauja skirtingoms kultūrinėms tradicijoms, todėl yra skirtingi ir net prieštarauja vienas kitam. Tiksliai žinomi tik du dalykai: pirma, lietuviai ir gudai daugybę šimtų metų gyveno vienoje valstybėje, kartu ją kūrė ir gynė, antra, šiandieniniai jų pasakojimai apie bendrą praeitį gerokai skiriasi. Darbo tikslas – papasakoti Gudijos istoriją priešpriešinant lietuvių ir gudų pasakojimus, siekiant suprasti iš tikrųjų konfliktiškus naratyvus.

Metodo problemos ir iššūkiai

Tautinių naratyvų tyrinėtojas Antony F. Uptonas pastebėjo, kad jei istoriko darbas kelia grėsmę destabilizuoti vyraujančią tautinį pasakojimą, jis gali pakliūti į bėdą, nes atsiduria tarp piliečio, kuris turi pareigą stiprinti savo šalį, ir profesionalo, siekiančio aprašyti praeitį tokią, kokia jam atrodo buvus. Šis tyrimas skiriamas gilintis į Gudijos istoriją, tačiau metodo logika reikalauja lietuvių pasakojimo dekonstrukcijos, tam tikro „išardymo“ ir dėl to kyla problemų. Tai klaidingai gali būti palaikyta siekiu sunaikinti lietuvių tautinį pasakojimą. Kad taip neatsitiktų, pateiksime keturias pastabas.

Pirma, priešpriešindami gudų pasakojimą lietuvių naratyvui, geriau pažinsime dabartinę gudų tautą, o drauge ir save pačius. Bendra lietuvių ir gudų istorija, trukusi tiek šimtmečių, paliko žymių ir vieniems, ir kitiems. Žvelgdami į gudus galime pamatyti patys save, ir atvirksčiai. Tokiam ryšiui iliustruoti puikiai tinka „veidrodžio“ metafora. Tyrimai parodė, kad net įtampų persotintoje Šiaurės Airijoje vidurinių mokyklų moksleiviai, tyrinėdami skirtingus požiūrius į praeitį, ėmė labiau domėtis savo pačių politinėmis ir religinėmis bendruomenėmis, kartu labiau identifikuotis su jomis. Neprarasdami savasties ir likdami tuo, kas buvo, jie tapo tolerantiškesni ir ne tokie fanatiški kitų atžvilgiu. Taigi kritiškas domėjimasis konkuruojančiais ar net priešingais naratyvais padidina, o ne sumažina, geresnę kaimyninės, kartu ir savo bendruomenės praeities pažinimą, savirefleksiją ir identitetą.

Antra, istorija yra konstruojama ir nuolat perrašoma, todėl skirtingos praeities interpretacijos neišvengiamos, ir noras to nematyti yra anachronizmas. Vokiečių istorijos pasakojimas apie Merovingus, kaip apie savo istorijos laikotarpį, nėra nei geresnis ar blogesnis, nei teisingesnis ar klaidingesnis už prancūzų pasakojimą apie tą pačią dinastiją kaip apie Prancūzijos praeities dalį. Tas pats su lietuvių ir gudų ar lenkų požiūriais į LDK. Tiesos, objektyvumo ir pačios praeities akivaizdoje tiek vieni, tiek kiti yra vienodai verti. Dar kartą pakartosime, kad nėra tautos, kuri neturėtų savo istorijos naratyvo, tik pavergtos tautos turi kitų primestuosius. Skirtingų pasakojimų apie tuos pačius istorinius įvykius gausybė sukuria vieną unikalią galimybę. Viena iškiliausių XX amžiaus medievisčių Régine Pernoud, cituodama XIX–XX amžių sandūros anglų intelektualą Gilbertą Keithą Chestertoną, primena, kad žmogus tik tada tampa tikru žmogumi, kai į

pasaulį pažvelgia stovėdamas žemyn galva. Vienas požiūrio taškas niekada neatskleidžia realybės, kuo daugiau požiūrio kampų, tuo visavertiškiau istorija matoma. Taigi kritiškas gilinimasis į gudų ir lietuvių LDK istorijos vizijas gali pasakyti daugiau, nei gyvenimas tik su vienu iš šių pasakojimų. Ilgamečiai jaunimo tyrimai įvairiose pasaulio šalyse parodė, kad „tuomet, kai istorijos faktai yra diskutuojami iš kelių – konkuruojančių ar priešingų – pozicijų, randasi daugiau aiškumo ir formuojasi geresnė istorinės realybės samprata.“ Tame pačiame kontekste daroma išvada, kad „nacionalinės istorijos turėtų būti labiau savirefeksiškos, atviresnės savo pačių perspektyvoms ir reliatyvizmui, suteikti galimybę atsiskleisti įvairiems požiūriams“. Tautinis pasakojimas galėtų būti įsivaizduojamas kaip „suskilęs veidrodis“ – jame matomas ne vienas vaizdas, bet daug skirtingų vaizdų šukėse, nelygu istorijos pasakotojų padėtis ir perspektyvos, o viena iš tų šukių lietuvių naratyve galėtų būti gudų kilmės...

Trečia, pasakojimų, ypač tokių prieštaringų kaip gudų ir lietuvių, kritiškas dekonstravimas ir priešpriešinimas turėtų mažinti agresijos ir priešiškos propagandos galimybes. Gintautas Mažeikis propagandą apibrėžia kaip viešą, instituciskai reglamentuotą, tinklinį, pasikartojantį masių ar socialinių grupių įtikinėjimą. Propagandą supratus plačiausia jos reikšme, abu istorijos pasakojimai – tiek lietuvių, tiek gudų – būtų propagandiniai, nes siekia įdiegti tam tikrą praeities viziją. Tačiau būtina suprasti ir atskirti, kas yra į tautą telkiantis ir brandinantis tautinis naratyvas ir kas yra išorėn nukreipta agresyvi veikla, pagrįsta emocijomis, instinktais ir siekianti suskaldyti, susilpninti ir pajungti kaimynines teritorijas. Kol kas nematyti jokių ženklų, kad gudai siektų propagandiniais metodais įtikinti lietuvius savo tiesa. Nevyksta

ir atvirkštiniai procesai. Abi tautos gyvena su savo pasakojimais, kurie nėra vienodi. Tik labai paviršutiniškai žvelgiant tas skirtingumas tampa neišvengiamo konflikto priežastimi. „Tos pačios istorijos tyrimas iš skirtingų perspektyvų keičia pasaulį (istoriją) į bendrą pasaulį (bendrą istoriją)“, tai savo ruožtu daro jį draugiškesnį ir tolerantiškesnį ir yra jau laisvo ir demokratinio pasaulio sugyvenimo principas. Tačiau čia reikia proto pastangų. Kritiškas gilinimasis į istorijos interpretaciją tikrai negali sugriauti nei lietuvių, nei bet kokios kitos tautos nacionalinio identiteto. Atvirkščiai, sustiprina tautą ir daro ją brandesnę. Be to, šioje Lietuvos raidos stadijoje tikrai nereiktų bijoti dvasinio tautos sunykimu. Galima iš naujo paskaityti Aleksandrą Štromą, intelektualą ir teisininką, kovotoją už žmogaus teises ir prieš sovietų režimą, kuris tekste apie „Tautiškumą ir universalumą“ dar 1991 metais rašė: „Atsiribojimo tendencijos gali būti pateisinamos tautos formavimosi stadijoje. Aš manau, kad lietuviai šioje stadijoje per ilgai užtruko psichologiškai. Mes užmiršome, o gal nepakankamai įsisąmoninome, kad tauta jau yra senokai ir tvirtai susiformavusi. Tik tiesioginis fizinis genocidas gali panaikinti lietuviškumą Lietuvoje.“

Ketvirta, pripažindami, jog kiekviena tauta turi savo istorijos pasakojimą ir be jo paprasčiausiai negalėtų egzistuoti, suprantame du dalykus: viena, tautos su bendra istorija neišvengiamai skirtingai rašys apie praeitį, nes kiekviena savaip, pagal savo nacijos interesus ją interpretuos; antra, supratimas, jog skirtingumas neišvengiamas, turėtų skatinti ieškoti išeičių. Iš tikrųjų pripažinimas, jog visi esame skirtingi, todėl neišvengiamai konfliktuojame, reiškia tik mūsų, kaip žmonių, silpnybę. Pasidavimas jausmams ir fanatiškas įtikėjimas determinizmu bei lemtimi sukėlė didžiausias XX amžiaus katastrofas ir nužudė milijonus žmonių. Giam-

battista Vico, cituodamas Platoną, rašo: „Žvėris yra savo aistrų vergas; žmogus, esantis viduryje, kovoja su savo aistromis; herojus valdo savo aistras kaip nori.“ Susivaldymas ir pusiausvyra tarp to, kas neišvengiama, ir to, kas žmoniška, žmogų daro civilizuota būtybe.